

Tradycja i nowoczesność betonu w małej architekturze krajobrazu

TRADITION AND MODERNITY OF CONCRETE
IN A „SMALL” LANDSCAPE ARCHITECTURE

Streszczenie

Beton jest nie tylko tworzywem dużych budowli. To także materiał idealny dla przedsięwzięć o drobnej skali, towarzyszących człowiekowi w przysłowiowym „zasięgu ręki”. Ludzka skala, detal, galanteria nawet – są znakomitym wyzwaniem dla producentów betonu. Sprawdza się to szczególnie w drobnych urządzeniach i elementach będących w gestii architektury krajobrazu. Drobne wyroby betonowe i żelbetowe są w tworzeniu takiego perfekcyjnego środowiska „małymi elementami o wielkim znaczeniu”. Wiele osób przyjmujących mimochodem otaczającą je przestrzeń, nie zdaje sobie sprawy jak wiele współczesnej galanterii architektonicznej i architektoniczno-krajobrazowej, zarówno użytkowej jak też przyjemnościowej – to produkty pochodzenia betonowego. Temat przedstawiono w pięciu częściach. Określają one najważniejsze rodzaje otaczającej nas i penetrowanej przez nas przestrzeni. Zarazem jest to typologia architektonicznych krajobrazów projektowanych przez twórców, gdzie betonowy produkt ma szczególne znaczenie. Są to kolejno: 1. Przestrzenie publiczne, 2. Parki i ogrody powszechne, 3. Transport, 4. Rehabilitacja osiedli, 5. Wnętra krajobrazowe prywatne – ogrody willowe. Artykuł zakończony jest wnioskami.

Abstract

Concrete is a material that is used not only for large structures. It is also ideally suitable for small projects, being within one's „arm's reach”. Human scale, details and even small elements and fittings pose a great challenge for concrete manufacturers. It is well proved, particularly in small facilities and elements belonging to the landscape. Small concrete and reinforced elements constitute „small elements of great importance” in the process

of forming a perfect environment. Many persons who pass by casually the space around them do not realize how many elements of architecture and landscape are made of concrete. This topic has been presented in five parts. They identify the most important types of the space surrounding us and penetrated by us. At the same time, it is a typology of architectural landscapes designed by architects, where a concrete element has a particular importance. Their sequence is as follows: 1. Public spaces, 2. Parks and common gardens, 3. Transport, 4. Rehabilitation of housing estates, 5. Private landscape interiors – villa gardens. The paper ends with conclusions.

Beton jako materiał budowlany kojarzony jest przede wszystkim z inwestycjami o wielkiej skali – mostami, autostradami; z urządzeniami wojskowymi i obiektami przemysłowymi. W nieco subtelniejszej postaci z budynkami usługowymi i mieszkaniowymi. Wreszcie w najbardziej wyrafinowanej formie artystycznej z unikalnymi budowlami kulturalnymi jak muzea i kościoły. Ekscytującymi przedsięwzięciami są także cienkopowłokowe betonowe statki. Autor tych słów miał okazję potwierdzić to osobiście, żeglując żelbetowym jachtem latem 2004 roku na Jeziorze Solina.

Jednakże beton jest nie tylko tworzywem dużych budowli. To także materiał idealny dla przedsięwzięć o drobnej skali, towarzyszących człowiekowi w przysłowiowym „zasięgu ręki”. Tragikomicznym dowodem na to było u schyłku PRL załamanie się produkcji „fabryk domów”. Późno socjalistyczni menadżerowie zamierzali przeprofilować je na wytwarzanie ... nagrobków, ale skończyło się na krawężnikach, przed ostatecznym upadkiem tej gałęzi „gierkowskiego” przemysłu.

Ludzka skala, detal, galanteria nawet – są znakomitym wyzwaniem dla producentów betonu. Sprawdza się to szczególnie w drobnych urządzeniach i elementach będących w gestii architektury krajobrazu. Należy tutaj podkreślić kapitalną rolę architektury krajobrazu zarówno jako dziedziny autonomicznej, jak też – szczególnie – jako dyscypliny partnerskiej dla architektury. Te dwie sztuki projektowe dopiero, gdy zaistnieją razem, wówczas może powstać pełne dzieło przestrzenne – środowisko prawdziwie kulturowe.

Drobne wyroby betonowe i żelbetowe są w tworzeniu takiego perfekcyjnego środowiska „małymi elementami o wielkim znaczeniu”. Wiele osób przyjmujących mimochodem otaczającą je przestrzeń, nie zdaje sobie sprawy jak wiele współczesnej galanterii architektonicznej i architektoniczno-krajobrazowej, zarówno utylitarnej jak też przyjemnościowej – to produkty pochodzenia betonowego. Dlatego niniejszy artykuł został poświęcony właśnie tym obiektom. Oczywiście nie wyczerpuje on ogromu tego tematu, ale wprowadza jego zarys.

Dla ułatwienia metodycznego przeglądu materiałów, dla klarowniejszych refleksji i wyciągnięcia stosownych wniosków, temat przedstawiono w pięciu częściach. Określają one najważniejsze rodzaje otaczającej nas i penetrowanej przez nas przestrzeni. Zarazem jest to typologia architektonicznych krajobrazów projektowanych przez twórców, gdzie betonowy produkt ma szczególne znaczenie. Przy tym wiele z charakteryzowanych elementów betonowych może występować w kilku z wymienionych typów krajobrazu architektonicznego. Są to kolejno: 1. przestrzenie publiczne, 2. parki i ogrody powszechne, 3. transport, 4. rehabilitacja osiedli, 5. wnętrza krajobrazowe prywatne – ogrody willowe. Artykuł zakończony jest wnioskami, oraz spisem literatury przedmiotu.

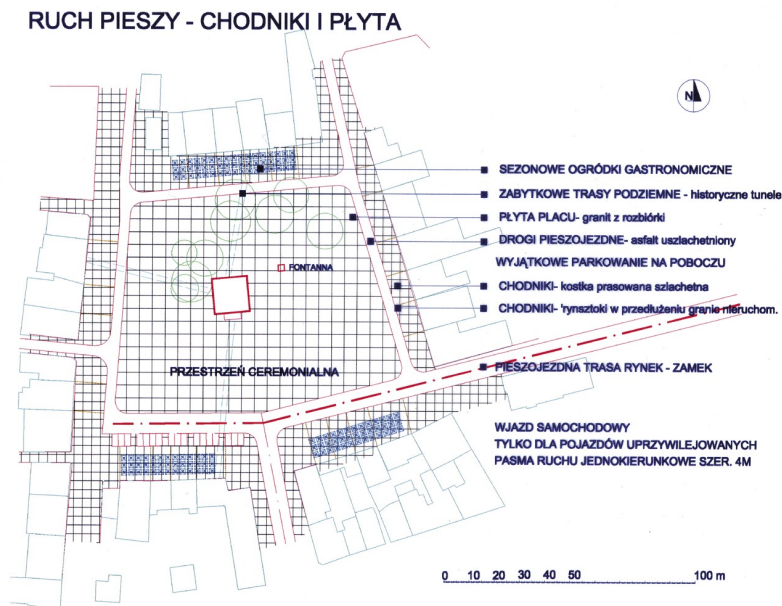
1. Przestrzenie publiczne

Rozdział ten dotyczy otwartych, ogólnodostępnych przestrzeni publicznych, przede wszystkim placów, a także ulic – o zróżnicowanej wielkości, przy różnym stopniu masowości lub kameralności. W wydaniach zabytkowych przestrzenie publiczne to najczęściej harmonijne wnętrza¹⁾ urbanistyczne. Są to więc place otoczone budowlami lub innymi obramowaniami. Przez to stanowią odpowiedniki „pomieszczeń” pod gołym niebem.

¹⁾ Por. A. Böhm, „Wnętrze” w kompozycji krajobrazu. Wybrane elementy genezy analizy porównawczej i zastosowań pojęcia. Wyd. 2. Kraków 2004.

1.1. Przestrzeń ceremonialne

Współczesne realizacje placów służących uroczystościom, znakomicie funkcjonują przy pokryciu szlachetnymi nawierzchniami betonowymi. Mogą to być płyty, albo ewentualnie kostka. W najnowszym projekcie Rynku w Łańcucie, przyjętym przez władze miasta jako wytyczna dla przyszłej realizacji, zastosowano właśnie płyty betonowe z uszlachetnionym kruszywem²⁾. Płyty na placach mają pewną wyższość nad kostką. Przy dużej „wyporności” wnętrza placowego płyty są pod względem „ziarnistości” formy bardziej harmonizujące niż drobna faktura kostki.

Fot. 1. Koncepcja odrestaurowania Rynku w Łańcucie, nawierzchnie projektowane z betonowych płyt i kostki [8].

Po drugie – przestrzeń reprezentacyjna placu ma w swym programie zapisane wydarzenia, a dla tych funkcji większe walory użytkowe posiadają duże płyty. Ich duże powierzchnie odzwierciedlają się mniejszą ilością spoin, co w sumie powoduje większą wygodę podczas masowych imprez. Po trzecie – mokre i wilgotne płyty dają arcyważny efekt zwiędzanego odbijania się obiektów stojących na posadzce. Wreszcie – płyty betonowe w stosunkowo najłatwiejszy sposób nadają się do wmontowywania reflektorów posadzkowych. We współczesnych rozwiązaniach uroczystych placów odgrywają one często kapitalną rolę, np. w unowocześnionym głównym Placu Wolności w Bańskiej Bystrzycy na Słowacji.

Oprócz posadzek, szlachetny beton odgrywa też ważną rolę dla kształtowania trzeciego wymiaru w nowoczesnych przestrzeniach ceremonialnych, do których można zaliczyć place otaczające ośrodki władzy, świątynie, muzea, itp. Stanowi tam tworzywo ważnych urządzeń rzeźbiarsko-architektonicznych jak schody, rampy, murki, pergole, urządzenia wodne, wieże widokowe i inne akcenty pionowe, oraz obiekty artystyczne.

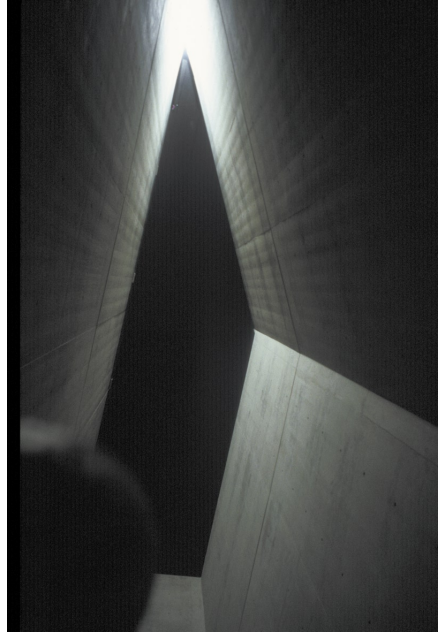
²⁾ Autorzy W. Kosiński, K. Kuśnierz. Szczegóły – por. artykuł: W. Kosiński, *Studium i projekt odrestaurowania i rekonstrukcji zespołu rynkowego małego miasta polskiego na przykładzie Łańcuta*. *Wiadomości Konservatorskie* 13 2003, s. 9-24.

1.2. Przestrzenie społeczne

Różnica pomiędzy przestrzenią ceremonialną a przestrzenią społeczną bywa często nieostra. Obydwie wzajemnie sąsiadują, a nawet się nakładają, jako że obie są składnikami przestrzeni publicznej. Ogólnie ujmując – przestrzeń ceremonialna jest programowana jako bardziej ekskluzywna, obliczona na uroczystości – spokojne i patetyczne. Nie ma tam miejsca na tzw. uciążliwe usługi generujące chaos i zgiełk. Natomiast przestrzeń społeczna przewidywana jest jako gwarna, ożywiona i powszechnie akceptująca każdego przybysza.

Wiele miast najpierw na Zachodzie, a później w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, przed- a zwłaszcza po przemianach gospodarczo-politycznych lat 90. XX wieku, przy podnoszeniu standardu przestrzeni społecznych „zafundowały” sobie nawierzchnie z betonowej kostki brukowej. Był to podówczas imponujący „skok” jakościowy w porównaniu z charakterystycznymi dla „realnego socjalizmu” chodnikami ze standardowych płyt, odciętych wysokimi krawężnikami od asfaltowych jezdni.

W regionie Polski Południowej, ważną realizacją polegającą na wymianie tej typowej nawierzchni na betonową kostkę oraz betonowe palisady wokół trawników – była centralna ulica plac w podkrakowskich Dobczycach nad Rabą.

Fot. 2. Wnętrze betonowej wieży na placu przed Muzeum Judaistycznym w Berlinie, architekt Daniel Libeskind (fot. W. Kosiński)

Fot. 3. Dobczyce; nawierzchnia z kostki oraz palisady (fot. W. Kosiński)

Takie realizacje były początkowo określane często jako „tymczasowe” – podejmowane do czasu, gdy lepsze możliwości finansowe pozwolą wymienić je na kamień naturalny. Ale faktycznie rzadko następują takie wymiany. Betonowe kostki spisują się na tyle dobrze – zarówno w aspekcie użytkowym jak też estetycznym – że pozostają na stałe.

Przestrzenie społeczne w krajach bogatych i wysoce zorientowanych na kulturę są wyposażone w urządzenia terenowe, które wzbogacają normalną, użytkową aranżację urbanistyczną. Bardzo często są wykonywane z betonu, który szczególnie się nadaje do takich przedsięwzięć. Wprowadzają do niej „coś więcej” – są czynnikiem pewnej irracjonalności, fantazji, ale zarazem pomagają w dobrych podziałach przestrzennych. Często bywają „klasyczne” to znaczy np. naśladują kolumnady, portyki i nawet eksedry, jak uczynił to Richard Meier w Muzeum Przemysłu we Frankfurcie n/Menem.

Fot. 4. Barcelona; betonowe detale urbanistyczne na nowym placu miejskim; współczesna interpretacja kolumnady klasycznej (fot. I. Sykta)

Takie elementy realizowane współcześnie z betonu, np. kolumny lub gzymsy, bywają czasem dokładną kopią wzorców zabytkowych, jak w twórczości słynnego „rewiwalisty”³⁾ angielskiego Quinlana Terry. Jest to jednak postawa ostro krytykowana przez progresywnych projektantów i teoretyków jako produkcja kiczu, brak ambicji, zakłamanie i fałszerstwo. Znacznie bardziej ambitne jest poszukiwanie form nawiązujących do tradycji, ale w sposób kreatywny, przetworzony, a więc nawiązujący także do naszych czasów.

1.3. Przestrzenie rekreacyjno-rozrywkowe

Jeszcze innym typem przestrzeni publicznej, w której pojawia się znacząco produkcja betonowych elementów, jest przestrzeń rekreacyjno-rozrywkowa. Jest to jakby trzeci stopień „odsztynwienia” krajobrazu urbanistycznego po przestrzeni ceremonialnej i przestrzeni społecznej. W sposób zrozumiały, wręcz oczywisty, jest to sfera odchodząca od urbanistycznej geometrii na rzecz krajobrazowej swobody bliższej naturze. Wiąże się z wodą, ze zróżnicowaniem rzeźby terenu, a także dopuszcza tworzenie form żartobliwych.

³⁾ Nazwa pochodzi od terminu ang. „straight revivalism”, co oznacza „bezpośrednie odtworzenie” elementów lub obiektów zabytkowych.

Jedną z najwspanialszych form betonowych w tej kategorii jest zespół rekreacyjnych kaskad wodnych w centrum Portland w stanie Oregon; dzieło dwóch wielkich twórców – architekta krajobrazu Lawrence’a Halprina, oraz architekta Charlesa W. Moore’a. Są to nieregularne w swym rzeźbiarskim charakterze, stromo uskakujące tarasy, zamknięte na obrzeżu kilkudziesięciocentymetrowymi szczelnymi barierami. Przez to stają się szczelnymi basenami, wypełnionymi wodą do pełnej wysokości barier, przez które woda przelewa się do niższych tarasów-basenów. Całość jest zaprojektowana tak bezpiecznie zarówno pod względem głębokości fontann, jak też w zakresie ich wzajemnych przewyższeń, że służą one z powodzeniem zabawie wszystkich pokoleń z dziećmi na czele.

Fot. 5. Barcelona; betonowe urządzenia terenowe, tzw. „wzgórki i pazurki” przed nowym centrum rozrywkowym (fot. I. Sykta)

Fot. 6 Barcelona; betonowe „krzesło-pomnik” na placu przy dawnej fabryce przekształconej w centrum kultury, przypomina pomnik poświęcony Tadeuszowi Kantorowi w Hucisku (fot. I. Sykta).

Często spotykanymi przedsięwzięciami architektoniczno-rzeźbiarsko-krajobrazowymi o betonowej konstrukcji i wystroju, są sztuczne wzgórki, o różnej wielkości i kształcie, a także o zróżnicowanych zadaniach funkcjonalnych. Jedne pełnią rolę ściśle kompozycyjną i mogą służyć wyłącznie do oglądania, inne zaś służą do zabaw, zjazdów, zdobywania itp. Pewne urządzenia terenowe, które Włosi nazywają jako „Arredo Urbano” – dosłownie „Umeblowanie Miasta” – mogą być swoistymi zabawkami przestrzennymi, rzeczywiście naśladującymi umeblowanie, np. wielkimi betonowymi krzesłami, spośród których najsłynniejsze zabawia swym widokiem odwiedzających nowy park rozrywki w miejscu zlikwidowanej fabryki.

2. Parki i ogrody powszechne

2.1. Historia przedmodernistyczna

Beton – jak wiadomo znany już w starożytności – od stuleci stanowił materiał stosowany np. w sztuce ogrodowej. Wykorzystywano go w tej mierze do rzeźbiarskiego naśladowania skał. Takie sztuczne skały np. sprzed 200-300, lat dziś oglądane m.in. w Ogrodach Wallensteina w Pradze lub w parku Sofiówka w Humaniu, wzruszają swoistą nieporadnością ówczesnych twórców, a równocześnie imponują śmiałością pomysłów i perfekcją w wykorzystaniu technologii betonu.

Fot. 7. Ogrodzenie; dziedziniec w ruinach zamczyska przygotowany do wyłożenia kostką (fot. W. Kosiński)

Beton dzięki swej swoistej neutralności estetycznej, naturalnej bezpretensjonalnej szarości, dobrze służy przy restaurowaniu zabytków takich jak np. średniowieczne i nowożytne zamki oraz ich ruiny konserwowane w trwałym sposób⁴⁾, a są to przecież obiekty stanowiące najczęściej centralne punkty zespołów krajobrazowych, parków kulturowych i ogrodów rezydencjonalnych. Do takich udanych przedsięwzięć należy betonowa konserwacja i częściowa rekompozycja (tarasy) ruin Ogrodzieńca – najpiękniejszego z jurajskich

⁴⁾ „Trwała ruina” jest profesjonalnym terminem konserwatorskim.

Orlich Gniazd. Również z istotnym udziałem betonu dokonano konserwacji trwałej ruiny przepięknego renesansowo-barokowego zamczyska w Ząbkowicach Śląskich (niem. nazwa Frankenstein), pod kierunkiem Mirosława Przyłęckiego. Aktualnie w Ogrodzieńcu dokończona jest inwestycja układania wewnętrznego dziedzińca z kostki brukowej. Polska szkoła trwałej konserwacji ruin, z kluczowym użyciem betonu, jest renomowana w skali światowej, wykorzystywana nawet w tak ekskluzywnym przypadku jak w odniesieniu do ruin zamków w Wielkiej Brytanii.

2.2. Tradycja modernistyczna

Nowoczesna architektura krajobrazu i sztuka ogrodowa, sprzężone z duchem Ruchu Modernistycznego w kulturze, „nie mogły żyć” bez betonu. Z całą świadomością twórcy przeszli to tworzywo w miejsce dominującego dotąd naturalnego kamienia. Tarasy, balustrady, schody, rampy, pergole i baseny, gazony i palisady – wszelkie możliwe obiekty i detale dawniej wykonywane w kamieniu, od pierwszej dekady XX wieku zaczęto odlewać i rzeźbić w betonie. Pionierzy architektury światowej tacy jak np. Auguste Perret i Le Corbusier, a także mistrzowie rosyjskiego konstruktywizmu, niemieckiej szkoły Bauhaus, oraz holenderskiej De Stijl – uczynili z betonu tworzywo monumentalne i poetyckie.

Fot. 8. Betonowe pergole stanowiące obejście wokół Hali Stulecia (nazwa w PRL — Hala Ludowa) pięknie porośnięte bluszczem; architekt Max Berg (fot. W. Kosiński)

Jednym z najznakomitszych światowych przykładów twórczego zastosowania betonu w architekturze i w architekturze krajobrazu oraz sztuce parkowo-ogrodowej, jest zespół Hali Stulecia (w okresie PRL nastąpiła zmiana nazwy na Halę Ludową, która obowiązuje do dzisiaj) i otaczający go Park Szczytnicki (oryg. Park Stulecia) we Wrocławiu, który powstał w drugiej dekadzie XX w. Główny autor – czołowy pionier modernizmu niemieckiego Max Berg oraz jego partnerzy i kontynuatorzy, stworzyli tam niezwykłą modernistyczną – betonową – interpretację klasycznej świątyni (rezydencji?), otoczoną konsekwentnie monumentalną pergolą porośniętą potężnymi pnączami, harmonijnie dopełnioną wodą, drzewami i krzewami.

2.3. Ponowoczesna „Moda na beton”

Sztuka ponowoczesna, w swej dwoistości kwestionująca a jednocześnie naśladowująca Modernizm, jest w dziedzinie architektury krajobrazu i sztuki parkowo-ogrodowej – wielce rozmiłowana w betonie. Niektóre fragmenty „kultowych” parków ponowoczesnych Paryża jak La Villette, Citroen, Bercy, Defense, a także najnowsze parki Barcelony – to świadomie kreowane „betonowe pustynie”. Występuje tam autorska demonstracja wielkich połaci z płyt betonowych i rytmicznie wpisanych w nie drzew; wiele detali to masywny brutalistycznie użyty beton. Jest to kontrowersyjne na tle historycznej tradycji kształtowania terenów zieleni, ale coraz powszechniej akceptowane, zwłaszcza przez ludzi młodych. Jest to także związane z uwielbieniem młodszej generacji dla twórczości awangardowych idoli ponowoczesnych tworzących radykalnie minimalistyczną architekturę betonową, np. Tadao Ando.

Obiektem powszechnej fascynacji na Zachodzie Europy jest zespół ogromnych kul betonowych w parku o formie wielkiego błonia, nad zalewem rzeki Aa, w Münster – stolicy Westfalii w Północnej Nadrenii, zdominowanej przez studentów. Owe minimalistyczne, wciąż przemalowywane spontanicznie kule, to plon odbywającej się tamże światowej konfrontacji rzeźbiarzy, a autor to Claes Oldenburg, partner niemniej słynnego architekta Franka O. Gehry.

Fot. 9. Wielkie betonowe kule stanowiące atrakcyjną dekorację nadrzecznego parku miejskiego w Münster; rzeźbiarz Claes Oldenburg (fot. W. Kosiński)

Najnowszym wielkim osiągnięciem w dziedzinie radykalnego wykorzystania betonu w architekturze ogrodowej jest Garden of Exile, czyli Ogród Odejścia związany ze słynnym już Muzeum Judaistycznym w Berlinie, zrealizowanym wg projektu Daniela Liebeskinda. Ten zupełnie niezwykły ogród, opatrzony autorskimi metaforami związanymi – jak całe Muzeum – z Holocaustem, zadziwia i fascynuje widzów. Jest powiązany funkcjonalnie z Muzeum, stanowiąc część jego scenariusza, ale jest zarazem odrębną całością estetyczną. Stanowi regularny kilkudziesięciometrowy kwadrat wypełniony mnóstwem grubych, ciasno stojących regularnie słupów betonowych, na których rosną gęste drzewa, splecione z sobą gałęziami. Absolutna dominacja betonu, użytego w sposób arcymetaforyczny,

Fot. 10 Ogród Odejścia przy Muzeum Judaistycznym w Berlinie; architekt Daniel Libeskind (fot. W. Kosiński)

rzeźbiarski i sprzężony z przyrodą – czyni z Ogrodu Odejścia czołową w skali światowej realizację betonowa w dziedzinie architektury krajobrazu.

3. Transport

Zastosowanie betonu w obiektach i elementach związanych z komunikacją zarówno mechaniczną, jak pieszą i rowerową, jest tradycją wielu dziesięcioleci. Nie zawsze jednak była to tradycja dobra. Aktualne tendencje w tej dziedzinie przynoszą ważne dokonania w tej właśnie dziedzinie, której wcześniej przeważnie brakowało. Jest nią powiązanie betonowych inwestycji inżynierskich z czynnikiem przyrodniczym, co daje w sumie rozwiązania bardziej ekologiczne i humanistyczne.

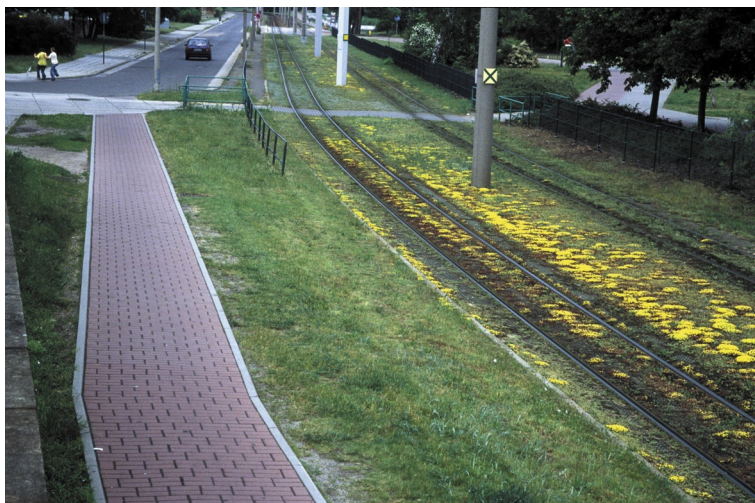
3.1. Nawierzchnie przerastające trawą

Szczególnie negatywną stroną nawierzchni komunikacyjnych, zwłaszcza służących transportowi mechanicznemu, ale także dotyczącą większości chodników i ścieżek – jest biologiczna nieczynność: „asfaltowa dżungla”. Dobrym rozwiązaniem, przynajmniej części tego problemu, jest stosowanie nawierzchni z betonowych kształtek o strukturze siatkowej, przerastających trawą, tam gdzie to tylko możliwe⁵⁾.

⁵⁾ Pokrewnym zjawiskiem w dziedzinie tworzenia powierzchni biologicznie czynnych jest stosowanie „zielonych dachów”.

Interesującym przykładem w tej mierze jest dziedziniec – macierzystej dla autora tych słów – Politechniki Krakowskiej w głównym kampusie przy ul. Warszawskiej. Otóż jeden z parkingów został pokryty taką właśnie „zieloną” nawierzchnią z ażurowych kształtek betonowych, dzięki czemu obszar ten „oddycha” a także znacznie lepiej wygląda niż pozostałe dominujące połacie asfaltowe.

Poważnie do tego problemu podchodzi się w post-NRD-owskich Niemczech wschodnich, zwłaszcza w „Landach” Brandenburgia i Saksonia. Najbardziej ekologicznie zaniedbane obszary miejskie, przemysłowe oraz powyrobiskowe, otrzymują wszędzie gdzie to możliwe, takie właśnie jak wymieniono powyżej – „zielone” powierzchnie komunikacyjne z ażurowego betonu. Dotyczy to nie tylko dróg wolnobieżnych i parkingów, ale nawet torowisk.

Fot.11. Cottbus, dzielnica Sachsendorf Madlow, sanacja przemysłowego miasta postkomunikacyjnego; betonowe torowisko przerastające trawą, przejście i chodnik ze zróżnicowanej kostki betonowej (fot. W. Kosiński)

3.2. Ekranu antyakustyczne i symboliczne

Dźwiękochłonne ekrany są swoistym miernikiem standardów życia w dziedzinie ochrony przed uciążliwościami komunikacyjnymi (również w dziedzinie emisji spalin i pyłów). Beton wydaje się jednym z najlepszych materiałów, zarówno ze względów cenowych, jak też izolacyjnych⁶⁾. Jego surowy wystrój może być najlepiej łagodzony przez pnącza, a także przez fakturę i kolor, co dobrze pokazują przykłady na północnej obwodnicy Krakowa, wzdłuż ulic Opolskiej i Lublańskiej. Ekrany izolacyjne mogą – podobnie jak ogrodzenia – stanowić duże pole do popisu estetycznego, niezależnie od wspomnianych aspektów ekologicznych, np. do eksponowania tendencji w sztuce projektowej.

⁶⁾ Ewentualne wskazanie na potrzebę przezroczystości ekranów wywołuje oczywiście zupełnie inne wymagania materiałowe.

Fot. 12. Nowoczesny ekran antyakustyczny z betonowych płyt rowkowanych wsuwanych w metalowe słupki o przekroju litery „H” [6]

Komunikacja może też wymagać zupełnie innego ekranowania w zakresie funkcjonalnym i krajo-
brazowym, w której to dziedzinie beton jest idealnym tworzywem. Chodzi o bardziej lub mniej symboliczne, pełniejsze lub bardziej ażurowe, oddzielenie różnych pasm użytkowania. Może to mieć miejsce wzdłuż dróg kołowych, pieszych, rowerowych, wzdłuż wybrzeży akwenów, przy zmianie poziomu terenu, przy uskokach i stokach terenowych, itp. Można powiedzieć – wracając do sformułowań zawartych w początku artykułu – że w ten sposób wydzielamy krajobrazowe „wnętrza”. Zgodnie z teorią J. Bogdanowskiego można określić, że w zależności od szczelności przegrody (ang. enclosure) mamy do czynienia z wnętrzami: konkretnym, obiektywnym, subiektywnym i nierzeczywistym. Przegrody winny mieć więc stosowny stopień ażurowości, mogą być to np. linie słupów, portyki albo ściany.

Fot. 13. Rotterdam, nabrzeże portowe przy ujściu Renu, zarazem miejsce rekreacji; betonowy portyk, symbolicznie oddzielający pasma miejskie o różnym użytkowaniu; architekt Rem Koolhaas (fot. W. Kosiński)

3.3. Wiszące ogrody i mury oporowe

Ważne użytkowo i atrakcyjne estetycznie mogą być betonowe inwestycje służące rozwiązaniom komunikacyjnym tam, gdzie występują różnice poziomów. Zauważmy jak martwe pod względem krajobrazowym są, w przeważającej ilości, skrzyżowania wielopoziomowe oraz mostki autostradowe. Wspomniany wcześniej wybitny architekt krajobrazu Lawrence Halprin stworzył w tej dziedzinie znakomity precedens. Wprowadził on do dwu- i wielopoziomowych skrzyżowań komunikacyjnych – zwłaszcza tam gdzie pojawiają się przejścia piesze – swoiste „wiszące ogrody”. Są to betonowe pojemniki z ziemią, zakomponowane wraz z balustradami i z konstrukcją główną, pozwalające na sadzenie pnączy, krzewów a nawet drzew.

Fot. 14. Mur oporowy z prefabrykowanych elementów betonowych, nieco przypominających naturalne kamienie [1]

Z tymi zagadnieniami łączą się też mury oporowe, odgrywające częstokroć w rozwiązaniach komunikacyjnych (ale także ogólnobudowlanych) potężną rolę konstrukcyjną, funkcjonalną i estetyczną. Tradycja sprawiła, że do niedawna wszechobowiązującą formułą było okładanie ich kamieniem naturalnym, natomiast mury czysto betonowe były stosowane tam, gdzie nie było wymogów estetycznych. Obecna sytuacja kulturowa i technologiczna związana: po pierwsze z akceptacją estetyki technicznej jako estetyki „wysokiej”⁷⁾, a po drugie z możliwością do osiągnięcia jakością betonu sprawia, że „żywy” beton w różnorodnym wystroju stanowi idealny, już nie „mniej elegancki” wystrój murów zewnętrznych w ogóle, a murów oporowych w szczególności.

4. Rehabilitacja osiedli

4.1. Obiekty użytkowe związane z blokami mieszkalnymi

Sanacja blokowisk jest jednym z ważniejszych problemów w krajach transformacji postkomunistycznej. Już w latach 80. XX wieku próbowano je w PRL humanizować. Jednym z najbardziej udanych zrealizowanych przedsięwzięć było wprowadzanie do typowych

⁷⁾ Por. estetykę „High-Tech”, traktowaną szeroko jako wyraz naszych czasów.

osiedli w Białymstoku, indywidualnych betonowych mini-objektów usługowych, oraz urządzeń takich jak podcienie wejściowe, wiaty i pergole. Autorem tych prac był Henryk Toczydłowski.

Fot. 15. Białystok, rehabilitacja bokowiska; betonowy pawilon wbudowany pomiędzy typowe bloki urozmaica osiedlowe wnętrze pod względem funkcjonalnym i estetycznym; architekt Henryk Toczydłowski (fot. H. Toczydłowski)

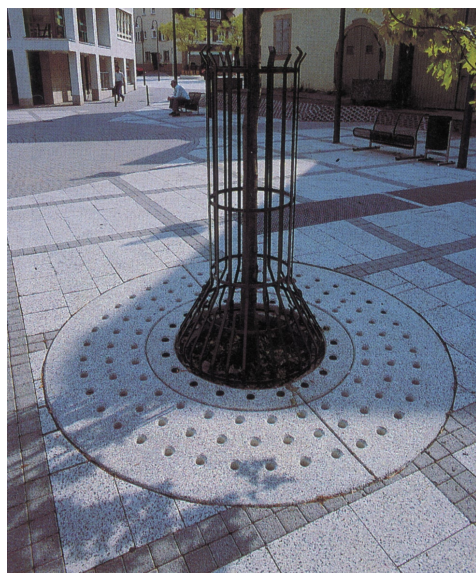
Fot. 16. Białystok, rehabilitacja bokowiska; betonowe podcienia przybudowane do wejść w klatki typowych bloków, stwarzają nowe wartości pod względem funkcjonalnym i estetycznym; architekt Henryk Toczydłowski (fot. H. Toczydłowski)

4.2. Place zabaw i zieleni

Obok humanizacji budynków i ich bezpośredniego otoczenia, niemniej ważna w sanacji blokowisk jest jakość przestrzeni otwartych – rekreacyjnych i „zielonych”. Urządzenia rekreacyjne zarówno dla dorosłych (sportowe), jak i dla dzieci (zabawowe) sprawdzają się najlepiej gdy są wykonane z betonu – czynnikiem decydującym jest trwałość wobec czynników naturalnych, oraz odporność na dewastację. Nie jest to tylko polska specyfika; podobne pryncypia przyświecały słynnemu architektowi, wspomnianemu Remowi Koolhaasowi, gdy realizował renomowane osiedle Trójkąt w Amsterdamie. Najważniejsze urządzenia takie jak ścianki wspinaczkowe, ekrany do graffiti, скейтпарк – wszystko zostało wykonane z betonu, o ciekawych formach i z wyrazistą, chwytającą kolorystyką.

Fot. 17. Branitz k/Cottbus. Wystawa budownictwa i ogrodnictwa Buga 95; oferty betonowych obiektów do zastosowania na placzkach zabaw dziecięcych (fot. W. Kosiński)

Fot. 18. Nowoczesny patent rozety drzewochronnej – betonowej z dziurkami dla wody, w miejsce tradycyjnych produktów metalowych [11]

Beton jest od lat gwarantowanym tworzywem dla dziecięcych obiektów zabawowych, z których najbardziej popularne są kilkumetrowe podobizny zwierząt wynurzające się z piaskownicy lub z łąki. Pionierskie obiekty w tym stylu realizował przed ponad 20. laty architekt Emile Aillaud w osiedlu Grigny pod Paryżem; zaś obecnie podobne produkty dostarczać można w rehabilitowanych miastach poprzemysłowych dawnego NRD, a także na niemieckich wystawach budowlano-ogrodniczych jako oferty handlowe.

Zieleń w osiedlach jest osobnym czynnikiem, scalającym krajobraz przestrzeni otwartych. Zarówno trawniki, jak też krzewy, wreszcie drzewa wymagają znacznej troski i ochrony. Również w tej dziedzinie pojawiły się ostatnio produkty betonowe. Należą do nich m.in. osłony na drzewa w ich dolnej części przyziemnej, najbardziej narażonej na dewastację i zatracenia przez psy. Został więc przełamany kolejny stereotyp, który kazał stosować w tym celu rozety żeliwne lub z blachy.

4.3. Obiekty artystyczne

Już w latach 70. XX wieku, troska o jakość krajobrazową osiedli spowodowała we Francji ustanowienie prawa, według którego jeden procent kosztów inwestycji musi być bezwzględnie przeznaczony „na sztukę”. Dotyczy to wprowadzania do wnętrza osiedlowych obiektów artystycznych, nie służących bezpośrednio do wypoczynku lub zabawy, ale do oglądania. Mnóstwo z nich jest wykonanych nie jak klasyczne rzeźby z kamienia lub brązu, ale najczęściej z betonu. Przyczyny są podobne do przedstawionych powyżej, tzn. dotyczą trwałości, a także swoistej spójności materiałowej z tworzywem budowlanym osiedla.

Fot. 19. Nowe Miasto Evry k/Paryża; betonowe obiekty artystyczne mające za zadanie łagodzenie brutalności bokowiska (fot. W. Kosiński)

Również młoda generacja wspomnianych wyżej inwestycji w dziedzinie rehabilitacji osiedli pokomunistycznych w Niemczech, obejmuje działalność artystyczną w miejscach kontaktów społecznych i rekreacji. Znowu dominuje beton, często barwiony w masie, dlatego trwale kolorowy; obiekty SA mniej od francuskich pretensjonalne, działają na wyobraźnię bardziej bezpośrednio.

Fot. 20. Cottbus, dzielnica Sachsenorf Madlow, sanacja przemysłowego miasta postkomunistycznego; betonowe detale architektoniczno-rzeźbiarskie w „ludzkiej skali” stanowią czynnik humanizacji nowego ośrodka społecznego (fot. W. Kosiński)

5. Wnętrza krajobrazowe prywatne – ogrody willowe

5.1. Beton i dom + ziemia

Najbardziej „ludzkim” rodzajem betonowych produktów architektoniczno-krajobrazowych są elementy wyposażenia prywatnych, rodzinnych ogrodów przydomowych. W przenośni można to sformułować jako umeblowanie osobistego wnętrza krajobrazowego. Służy po temu przede wszystkim galanteria betonowych detali architektoniczno-ogrodowych: klasycznych, figuralnych i innych. Często jest w tym wiele kiczu, zwanego czasem „sztuką szczęścia”. W takim wypadku winny jest tyleż projektant i producent, jak przede wszystkim odbiorca. Kwestia kultury estetycznej, zarówno na głębokiej wsi i w prowincji, jak też wśród nowych elit jest osobnym, ważnym zagadnieniem wykraczającym poza ramy tego opracowania.

Fot. 21. Betonowa galanteria stanowi arcyważny składnik detalu architektoniczno-krajobrazowego i ogrodowego [10]

Są jednak istotniejsze elementy zagospodarowania prywatnej sfery krajobrazowej. Przede wszystkim należy tu wymienić ogrodzenia, z uwzględnieniem bramy wjazdowej, furtki wejściowej, czasem daszku (możliwa betonowa dachówka), śmietnika, miejsca na nazwisko właścicieli, numer posesji, gazety, pocztę, domofon i kamery. Podaż betonowych ogrodzeń jest ogromna, gorzej z ich jakością estetyczną; często również dominuje kicz lub prostactwo (np. wulgarne pustaki lub bloczki z wzorkami).

Równie ważne są nawierzchnie: najbardziej wytrzymałe dla pojazdów, przejścia główne, wreszcie – ścieżki spacerowe. Wśród nawierzchni i posadzek zewnętrznych szczególną wagę należy przyłożyć do tarasów. Wymagają one znacznego profesjonalizmu w projektowaniu i realizacji, a w udanym wydaniu stanowią często najważniejsze miejsce na posesji. Znow można zauważyć że jest tu coraz większe pole do popisu w dziedzinie twórczości w betonie, nie tylko w wydaniu tradycyjnym (terazzo, lastriko), ale w formie wyzwolonej surowego betonu traktowanego w sposób rzeźbiarski, z wykorzystaniem jego wyjątkowej możliwości odciskania wzorów. Uczył tego wielki Le Corbusier rzeźbiąc w betonie i odciskając w nim swoje idee, np. postać Modulora⁸⁾.

Fot. 22. Beton dzięki łatwości utrwalania negatywów powstałych wskutek odciskania zadanych form modelowych, jest wyjątkowo wdzięcznym tworzywem dla tworzenia nieco ekstrawaganckich tarasów (archiwum A. Böhmabb)

5.2. Beton i zielen

Tworzywo zielone w indywidualnym ogrodzie często ujęte bywa w betonowe ramy, wśród których przeważają różnorodne misy i inne pojemniki ziemne dla roślin; także ważną formą obramiającą glebę z zielenią są palisady, również często betonowe. Wielką rolę spełniają terenowe schody i rampy; mają one swą własną specyfikę, zupełnie odmienna od tych, które są związane z budynkiem. Czynniki przenikania z ziemią i zielenią,

⁸⁾ Pół wieku później wybitne rzeźby architektoniczne w betonie wykonywał czołowy postmodernista Rob Krier.

„miękość” wpisania w teren – są bardzo ważnymi a często niedocenianymi składnikami estetycznego wnętrza ogrodowego. Dobre wykonawstwo w betonie może dać nie gorszy efekt plastyczny tej integracji i „płynności” formy, niż naturalny kamień.

Fot. 23. Betonowe schody ogrodowe patynują się idealnie przypominając kamień naturalny [5]

5.3. Beton i woda

Woda w prywatnym parku lub ogrodzie, a także często towarzysząca jej iluminacja świetlna, stanowią prawdziwe artystyczne wyzwanie dla projektanta działającego w tworzywie betonu. Koncha basenu, kaskady, tarasy ogrodowe przy akwenu, przejścia nad powierzchnią wody, łąka ze ścieżką dochodząca do zbiornika – taki pakiet zadań projektanta może wyzwolić ogromną ilość pomysłów, z których mogą zrodzić się znakomite projekty. We wszystkich aspektach beton może dostarczyć wdzięcznych możliwości formotwórczych, ponieważ z zasady swojej dobrze współpracuje z wodą, oraz współgra z nią estetycznie na zasadzie kontrastu. Genialnym tego przykładem jest Kaufmann House, czyli słynny Dom nad wodospadem, projektu Franka Lloyd Wrighta – geniusza architektury w krajobrazie i geniusza architektury, której ważnym składnikiem jest beton.

Fot. 24. Różnorodne elementy betonowe kreują idealną funkcję i scenierię pomiędzy łąką a basenem [5]

6. Wnioski

- Beton jest wybitnie stosownym materiałem dla elementów małej architektury krajobrazu i obiektów architektury ogrodowej.
- Beton jest w tych aspektach materiałem „ponadczasowym”, bowiem pozwala na tworzenie w kontekście historycznym i nowoczesnym.
- Bogactwo tworzywa betonowego pozwala na kształtowanie obiektów zarówno harmonizujących z naturą, jak też kontrastujących.
- Relatywnie niska cena produktu betonowego, w porównaniu z innymi materiałami stosowanymi w omawianych aspektach, czyni żeń tworzywo wybitnie konkurencyjne i ekonomiczne.
- Beton w eksploatacji nabiera charakteru wytrzymałościowego i estetycznego pokrewnego z kamieniem, dlatego jest wyjątkowo trwały i bliski naturze; ale jako produkt syntetyczny stanowi symbol nowoczesności.
- Na tle powyższych spostrzeżeń można zaryzykować stwierdzenie, że w opisywanych dziedzinach twórczych, żaden inny materiał budowlany nie ma tak bogatej i wartościowej charakterystyki.

7. Literatura

- [1] An die sichere Abstüzung architektonisch gestalteter. Artykuł zbiorowy. *Garten und Landschaft* 7 1995, s. 58.
- [2] A. Böhm: „Wnętrze” w kompozycji krajobrazu. Wybrane elementy genezy analizy porównawczej i zastosowań pojęcia. Wyd. 2. Kraków 2004.
- [3] A. Böhm, A. Zachariasz: *Architektura krajobrazu i sztuka ogrodowa. Ilustrowany słownik angielsko-polski*. t.1. Warszawa 1997.
- [4] A. Böhm, A. Zachariasz: *Architektura krajobrazu i sztuka ogrodowa. Ilustrowany słownik angielsko-polski*. t.2. Warszawa 2000.
- [5] J. Brooks: *Projektowanie ogrodów*. Warszawa 2004.
- [6] *Garten+ Landschaft Detail*. Artykuł zbiorowy. *Garten und Landschaft* 7 1995, s. 33.
- [6] W. Kosiński, *Aktywizacja turystyczna małych miast – aspekty architektoniczno-krajobrazowe*. Kraków 2000.
- [7] W. Kosiński: *Studium i projekt odrestaurowania i rekompozycji zespołu rynkowego małego miasta polskiego na przykładzie Łącuta*. *Wiadomości Konserwatorskie* 13 2003, s. 9-24.
- [8] W. Kosiński: *Wojna, powojnie, socrealizm*. *Architektura współczesna*. W: *Dzieje architektury w Polsce*. Kraków 2003, s. 325-362.
- [9] *Produkty dla architektury*. Praca zbiorowa pod redakcją R. Loeglera. Kraków 2003.
- [10] *Wirkungsvoller Baumschutz fängt bei der Wurzel an*. Artykuł zbiorowy. *Garten und Landschaft* 12 1995, s. 54.